

ביאורים

רעיון התשובה נתפס בעינינו לפעמים כשיבה, כמשהו זר ומנוכר לעצמנו. אנו יודעים שצריך לשוב בתשובה אל ה' אך לא ברור לנו שתהליך זה קשור קשר עמוק אל עומק האישיות שלנו. בפסקה י' מלמד הרב קוק שתשובה היא קודם כל שיבה אל עצמנו, אל מי שאנחנו באמת. אחרי ש'מקלפים' קליפות רבות שסובבות את האישיות, אנחנו מגלים את הגרעין הטוב שחבוי לו בפנים. הגרעין הזה, לכשמגלים אותו, מקרב אותנו לה' - זהו גילוי האלוהי שבתוכנו. לכן, תשובה שאינה נובעת משיבת האדם אל עומק אישיותו היא תשובה של רמייה, שכן זוהי תשובה שלעולם תישאר זרה ומנוכרת לאדם והיא מציבה את אלוהים כמשהו שאיננו קשור לעומק חיינו.

בפסקה י"א מלמד הרב קוק, כי רק תשובה אל מושג האמונה בשלמותו יוביל בעקבותיו לתשובת עם ישראל למעלתו ולשלמותו. חיי הקודש הם נשמתה של האומה, ולכן, כאשר ישוב עם ישראל לשורש העמוק של חייו, ממילא, הוא ישוב לכל הענפים המתפשטים מן השורש הזה. הפסקה החותמת את הפרק הזה מבררת שישנו הכרח להביא לתיקון מוסרי של הסופרים שבעם ישראל כדי ליצור ספרות הנאמנה לרוח ישראל. הסופר הישראלי הנאמן לרוח עמו חש בקרבו צורך לשוב בתשובה לפני כל עיסוק ביצירה ספרותית. הוא מודע לכך שיצירה שאינה נובעת מניקיון הלב והמעשים וזיכרון המחשבה, לעולם לא תוכל להביא לידי ביטוי את נשמת ישראל שמקורה קדושה, טהרה, אמונה וגבורה.

הרחבות

• בקשת האני העצמי

והתשובה הראשית, שהיא מאירה את המחשפים מיד, היא שישוב האדם אל עצמו. בפסקה זו מסביר הרב קוק שתשובה היא בעצם התנועה לשוב אל עצמיותך ואל תפקידך. "ודבר זה נוהג בין באיש יחידי, בין בעם שלם, בין בכל האנושיות, בין בתיקון כל ההוויה כולה, שקלוקלה בא תמיד ממה שהיא שוכחת את עצמה".

"...חטא האדם הראשון, שנתנכר לעצמיותו, שפנה לדעתו של נחש, ואבד את עצמו, לא ידע להשיב תשובה ברורה על שאלת אֵיך, מפני שלא ידע נפשו, מפני שהאניות האמיתית נאבדה ממנו, בחטא ההשתחווה לאל זר. חטא ישראל, זה אחרי אלוהי נכר, את אניותו העצמית עזב, זנח ישראל טוב... וכה הולך העולם וצולל באבדן האני של כל אחד, של הפרט ושל הכלל... והאני הולך ומשתכח, וכיוון שאין אני, אין הוא, וקל וחומר שאין אתה..." [אזה"ק ג, מוסה"ק, צז]. בפסקה זו מתאר הרב קוק את תהליך אובדן העצמיות באדם ובעולם. אדם הראשון הלך אחרי רעיונות שהיו חיצוניים לו, אחרי דעתו של הנחש. בכך הוא התנכר לתפקידו המיוחד ושכח את עצמו.

לעתים, גם בלימוד התורה אדם יכול להתנכר לדרך לימודו המיוחדת וללמוד דברים שאינם מתאימים לו. פעמים רבות, לאחר התעלמות כזו, באה התנערות ומרידה, והלומד "זרוק מעליו" את עול התורה (ראה אורות התורה טו).

שאלות לדין

א. מדוע חזרה בתשובה אל ה' בלי כוונה לשוב לעצמיותו של האדם היא תשובה של רמיה? מה הסכנה הגדולה שבזה?

ב. מהי ספרות ובמה כוחה יפה? מהו תפקידה הראוי?

י. כְּשִׁשׁוּכְחִים אֶת מְהוּת הַנְּשֻׁמָּה ° העצמית, כְּשִׁמְסִיחִים דְּעָה מְלֶהֱסַתְּפֵל בְּתוֹכֵיהֶם הַחַיִּים הַפְּנִימִיִּים שֶׁל עֲצָמוֹ, הַפֶּל יַעֲשֶׂה מְעַרְבָּב וּמְסַפֵּק, וְהַתְּשׁוּבָה הַרְאִישִׁית, שֶׁהִיא מְאִירָה אֶת הַמְחַשְׁבִּים מִיָּד, הִיא שִׁשְׁיָשׁוּב הָאָדָם אֶל עֲצָמוֹ, אֶל שֶׁרֶשׁ נְשֻׁמָּתוֹ, וּמִיָּד יָשׁוּב אֶל הָאֱלֹהִים, אֶל נְשֻׁמָּת פֶּל הַנְּשֻׁמָּת, וְיִלָּף וְיַצְעֵד הֶלְאָה מְעֵלָה מְעֵלָה בְּקֶדֶשׁ וּבִטְהָרָה. וְדַבֵּר זֶה נוֹהֵג בֵּין בְּאִישׁ יְחִידִי, בֵּין בְּעַם שָׁלֵם, בֵּין בְּכָל הָאֲנוּשִׁיּוֹת, בֵּין בְּתִקּוּן כָּל הַהוּיָה כְּלָה, שֶׁקְלֻקְלוֹהָ בְּאֵתְמִיד מִמָּה שֶׁהִיא שׁוֹכַחַת אֶת עֲצָמָה. וְאִם תֹּאמְרוּ שֶׁהִיא חִפְצָה לְשׁוּב אֶל ד' וְאֵת עֲצָמָה הִיא אֵינָה מְכֻוֶּנֶת לְקַבֵּץ אֶת נְדַחֶיהָ - הֲרֵי הִיא תְּשׁוּבָה שֶׁל רְמִיָּה, שֶׁתִּשָּׂא עַל יְדֵי זֶה אֶת שֵׁם ד' לְשׁוֹאָה. עַל פֶּן רַק בְּאֲמַת הַגְּדוּלָּה שֶׁל הַתְּשׁוּבָה אֶל עֲצָמוֹ יָשׁוּב הָאָדָם וְהָעַם, הַעוֹלָם וְכָל הַעוֹלָמִים, הַהוּיָה כְּלָה, אֶל קוֹנֶה, לְאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים. וְזֶהוּ הַרֵז שֶׁל אוֹרוֹ שֶׁל מְשִׁיחִי, הוֹפְעֵת נְשֻׁמָּת הַעוֹלָם, שֶׁבְּהֶאֱרִיזוּ יָשׁוּב הַעוֹלָם לְשֶׁרֶשׁ הַהוּיָה, וְאוֹר ד' עָלָיו יִגְלָה. וּמִמְקוֹר הַתְּשׁוּבָה הַגְּדוּלָּה הַזֹּאת יִשָּׂאב הָאָדָם אֶת חַיֵּי הַקֶּדֶשׁ שֶׁל הַתְּשׁוּבָה בְּאֲמַתָּה.

יא. הָאֲמָה שֶׁלֵּנוּ תִּבְנֶה וְתִכְוֶנֶן °, תְּשׁוּבָה לְאִיתְנָה לְמְכוֹנוֹת תִּיִּהָ ° כְּלָם, עַל יְדֵי מַה שֶׁהֶאֱמַנְוִיּוֹת ° שְׁלָה, הִירְאִיּוֹת ° שְׁלָה, דְּהֵינּוּ הַתִּכּוֹן הָאֲצִילִי ° הַמְקַדֵּשׁ הָאֱלֹהִי שְׁלָה, יִתְפַּשֵּׁט, יִתְגַּבֵּר, יִשְׁתַּכַּלֵּל וְיִתְאַמֵּץ. כָּל בּוֹנֵי הָאֲמָה ° יְבֹאוּ לְעִמְק הָאֲמַת שֶׁל נְקֻדָּה זוּ °, וְאֵז בְּקוֹל מְלֵא גְבוּרָה וְעֵז יִכְרִיזוּ עַל עֲצָמָם וְעַל עַמָּם בְּקוֹל גְּדוֹל: לְכוּ וְנִשׁוּבָה אֶל ד'. וְהַתְּשׁוּבָה תְּשׁוּבַת אֲמַת תְּהִיָּה, וְהַתְּשׁוּבָה מְכוֹן גְּבוּרָה ° תְּהִיָּה, וְהַתְּשׁוּבָה תִּתֵּן עֵז וְתַעֲצוּמוֹת לְכָל הַסְּעִיפִים הַמְּעַשְׂיִים וְהַרוּחָנִים °, לְכָל הַהִלְכוֹת פֶּלֶן הַדְּרוֹשׁוֹת לְבַנְּנוֹ הָאֲמָה וְשִׁכְלוֹהָ, לִיקְצִיתָהּ לְתַחִיָּה, לְהַתְּעוֹדְדוֹת עֲמֻדָתָהּ. הַעֵינִים תִּפְקַחְנָהּ, הַנְּשֻׁמָּה תִּזְנֶה, אוֹרָה יִבְרִיךְ, מְעוֹפָה יִתְגַּדֵּל, וְעַם נִבְרָא יִקּוּם, עַם גְּדוֹל עֲצוּם וְרַב, אוֹר אֱלֹהִים עָלָיו וְגִדְלַת לְאִם לוֹ, כְּלָבִיא יִקּוּם וְכֹאֲרֵי יִתְנַשָּׂא.

יב. הַהִפְרָה, שֶׁהִשְׁפֵּלָה בְּמַעֲמָד הַמוֹסְרִי ° הִיא מְעַכְבֵּת אֶת הַפְּרִיחָה הַסְּפָרוּתִית, הִיא הַרְגָּשָׁה יִשְׂרָאֵלִית מִיְחָדָה. רַק אֲנוּ מְפִירִים בְּאֲמַת, שֶׁפְּדֵי לְתַקֵּן אֶת הַסְּפָרוּת ° צְרִיכִים הַסְּפָרִים לְטָהַר בְּתַחֲלָה אֶת נְשֻׁמָּתֵיהֶם, וְהֵנּוּ מְרַגְּשִׁים בְּעֲצָמָנוּ צָרָה גְּדוֹל לְתְּשׁוּבָה בְּשִׁבִיל הַתְּנַשָּׂאוֹת אֶל הַמְּרוּמִים הַטְּהוֹרִים שֶׁל הַסְּפָרוּת הַזֶּה הַמִּיְחָדָת שֶׁלֵּנוּ, הַנּוֹבְעֵת מְקוֹר חֲכָמָה יִשְׂרָאֵל, שֶׁהִקְדִּשָׁה וְהִטְהָרָה °, הָאֲמָנָה וְהַגְּבוּרָה הַרוּחָנִית, הַיָּה הַנֶּן מְקוֹרוֹתֶיהָ °.

מְהוּת הַנְּשֻׁמָּה - שהנשמה היא חלק אלוה ממעל. **וְאִם תֹּאמְרוּ וכו'** - תשובה אל ה' בלי תשובה אל העצמיות, בלי הבנה את התוכן הפנימי של ההוויה, היכן היא צריכה להגיע ומה התפקיד של כל חלק מחלקיה - היא תשובה של שקר; ושם ה' שהיא נושאת אינו אמיתי, כי אינו משקף את האמת האלוהית שבפנימיות ההוויה. **רַז (ש) אוֹרוֹ שֶׁל מְשִׁיחַ** - הסוד של הארת המשיח היא גילוי הפנימיות, והנשמה של העולם. **תִּתְכוּוֶּן** - תסתדר, כל כוח מכוחותיה של האומה יהא במקומו. **לְמְכוֹנוֹת חַיִּיהָ** - לכל צורות הופעות החיים הנמצאים בה. **אֲמַנְוִיּוֹת** - הכוח האמוני שבה. **יְרִאִיּוֹת** - כוח יראת השמים שבה. **הָאֲצִילִי** - פנימי / נאצל מלמעלה. **כָּל בּוֹנֵי הָאֲמָה** - בחומר וברוח. **נְקֻדָּה זוּ** - שהאומה תחזור לחיים מלאים ככל שתוכנה הפנימי יופיע. **מְכוֹן גְּבוּרָה** - מקור לעוצמה. **תִּתֵּן עֵז וְתַעֲצוּמוֹת וכו'** - על ידי שתינת את התוכן הפנימי לכל העשייה המעשית. **הַהִשְׁפֵּלָה בְּמַעֲמָד הַמוֹסְרִי** - הירידה הגדולה במצב המוסרי. **הַסְּפָרוּת** - עניינה לבטא את העולם הפנימי (ורגשי עמוק) ולכן הסופרים צריכים טהרה נשמטית כדי להצליח לחוש, להרגיש ולבטא את העולם הפנימי האמיתי של אומתנו. **שֶׁהִקְדִּשָׁה וְהִטְהָרָה וכו'** - הם חלק בלתי נפרד מחכמת ישראל ועל כן ספרות הנובעת ממנה דורשת תשובה וטהרה. **הַיָּה הַנֶּן מְקוֹרוֹתֶיהָ** - של חכמת ישראל.

ביאורים

פרק ט"ז עוסק כפי שעולה מן הכותרת שלו בשורשי התשובה. השורשים הם המניעים העמוקים שמביאים אותנו לשוב בתשובה. תהליך התשובה כולל בתוכו מגוון תחושות וחוויות וביניהם: שמחה, תקווה, עונג, פחד, צער, חרטה ועוד ועוד. במהלך הפרק יעמוד הרב קוק על הסיבות שמביאות למגוון התחושות הללו ועל סוגי התשובה השונים בין אדם למקום ובין אדם לחברו ועוד (דילגנו על הפסקאות הראשונות בפרק העוסקות בסתרי תורה).

פסקה ג' עוסקת בחוויית הצער העמוק המלווה את תהליך התשובה. אנו רגילים להתייחס לצער הזה כתופעת לוואי מוכרחת, מעין גלולה מרה שיש לבלוע אם רוצים להירפא מן החטא. אלא שהרב קוק מלמד אותנו להביט בזווית אחרת על תחושת הכאב שמלווה את תהליך התשובה. הוא מלמד שעלינו לשמוח על החוויה הזאת. הכאב והצער הם עדות נאמנה לכך שגרעין האישיות שלנו בריא. דווקא בגלל הגרעין הבריא שקיים בשורש, אנו חשים את הכאב והייסורים שמביאים החטאים על הנפש. הכאב הוא כאב הפער בין הנשמה העליונה שקיימת בתוכנו לבין המקום הנמוך שאליו הולכנו אותה בחטאינו. הפער הזה יוצר את הכאב הנורא. לעתים, לא ברור אפילו איך לתקן את שקלקלנו. עלינו לשמוח על הכאב שמעיד על טהרת הנשמה שבתוכנו ולנוע ממנו לתהליך של תיקון. גם אז, עלינו לזכור ולשנן לעצמנו שהעיקר בתהליך התשובה הוא עצם הרצון לשינוי. פסקה ד' מבררת את ערכה של התשובה שאינה נובעת מרפיון, מפחד או ממניע מחליש אחר. התשובה המעולה היא תשובה שמביאה את כל עוצמת האישיות וגבורתה, ומחברת אותה לרצון ה'. תשובה כזאת לא מקטינה את האדם אלא מגביהה אותו אל-על.

הרחבות

• כח הרצון

הרצון להיות טוב - זהו רוח גן עדן אלהים. ישנם מצבים שבהם האדם אינו יודע כיצד לתקן את חטאי העבר, והדבר מצער אותו. הרב קוק מלמד אותנו שאל לו לאדם להצטער, כיוון שהעיקר הוא השאיפה של האדם להיות טוב, ועצם הרצון הזה צריך לגרום לו אושר. במקום אחר אומר הרב קוק שאושרו של האדם אינו תלוי אלא ברצונו של האדם: "המחשבה שהאושר תלוי במה שהוא חוץ ליכולתו של האדם ממה שהוא חוץ להווייתו וחוץ לרצונו מחשבת פיגול הוא, רשעות וסכלות היא מרופדת... על כן ישרי לב שמחים תמיד, שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב" [אורות הקודש ג עב].

• תשובה גמורה

אשרי מי שֶהוא איש כִּשְׁהוא עוֹשֶׂה תְּשׁוּבָה. התשובה הראויה היא כשהאדם נמצא בשיא כוחו ואין הוא שב בתשובה מתוך חולשה או חוסר אונים. כך כותב גם הרמב"ם: "איזו היא תשובה גמורה, זה שבא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשות ופירש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מכישלון כוח, כיצד הרי שבא על אישה בעבירה ולאחר זמן נתייחד עמה והוא עומד באהבתו בה ובכוח גופו ובמדינה שעבר בה ופירש ולא עבר זה הוא בעל תשובה גמורה, הוא ששלמה אמר וזכור את בוראיך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ" [רמב"ם הלכות תשובה ב א]. וכך כותב גם ה'שערי תשובה': "בבואו בימים ויחלש כוח היצר לא יקבל שכר על התשובה כאשר בתיקון לבבו בימי בחורותיו" [שער שני לג].

שאלות לדין

א. כיצד אפשר לשמוח ברצון הטוב ההתחלתי, והרי בדרך כלל שמחים רק בדבר שכבר יצא לפועל?

ב. מהו תפקיד הגבורה במהלך התשובה, ומהו תפקיד הרצון הטוב לפי דברי הרב קוק?

ג. אין לשער ואין להעריך את גדלת האִשֶׁר, שֶׁצָרִיף הָאָדָם לְחוֹשֵׁ בְּעַצְמוֹ, בְּרַב קִרְת רִוּחַ, אוֹשֵׁר הַחַרְטָה מִתּוֹף אוֹתוֹ הַצֶּעֶר הָעֵדִין הַמְּצַעֵר אוֹתוֹ בְּעֵת אֲשֶׁר רִוּחַ הַקְּדוּשָׁה וְהַטְהָרָה שֶׁל הַתְּשׁוּבָה חָל עָלָיו, בְּעֵת שֶׁהוּא הוֹלֵף וּמְשׁוֹטֵט בְּרַעֲיוֹן הַבּוֹעֵר בְּאִשֶׁר שֶׁל חַרְטָה גְּמוּרָה עַל כָּל חֲטָאִיו וְעוֹנוֹתָיו וּפְשָׁעָיו, בְּעֵת שֶׁנִּשְׁמָתוֹ מִתְּרַפֶּקֶת בְּאַהֲבָה עַל הוֹד הַקְּדוּשָׁה וְהַשְּׁלָמוֹת, מִתְּרַפֶּקֶת עַל דוֹדָה יוֹצֵרָה וּמְחוֹלָלָה מְחוֹלֵל כָּל בְּרוּף הוּא, בְּעֵת שֶׁבְּכָל לֵב וּבְכָל נֶפֶשׁ רוֹצֵה הָאָדָם בְּעֵמֶק שֶׁל חֲפִץ° אֲדִיר לְהִיּוֹת הוֹלֵף בְּתֵם וּבִיִּשֶׁר, לְהִיּוֹת צְדִיק פּוֹעֵל צְדָקוֹת, לְהִיּוֹת יִשָּׁר הוֹלֵף נְכוֹחֹת°. אֵף עַל פִּי שֶׁהוּא מִתְּלַבֵּט מְאֹד אִיף לְהוֹצִיא אֶת רַגְלָיו מִתּוֹף הַבֵּץ שֶׁל הַחֲטָאִים, אֵף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִתְבָּרַר לוֹ כְּלָל וּכְלָל אִיף מִתְקַנֵּים אֶת הָעֵבֶר כְּלוֹ, אֵף עַל פִּי שֶׁהַדְּרָכִים הַמְּעֻשָׂיִים אֵינָם עֵדִין כְּלָל סְלוּלִים לְפָנָיו, וְאַכְנִי נִגְף הֵם מְלֵאִים, אֲבָל הַרְצוֹן לְהִיּוֹת טוֹב - זֶהוּ רִוּחַ גֵּן עֵדֶן אֱלֹהִים°, הַמְּנַשֵּׁב בְּנִשְׁמָה וּמְמַלֵּא אוֹתָהּ אֲשֶׁר אֵין קֵץ, עַד אֲשֶׁר גַּם אֵשׁ הַגִּיהֵנוֹם שֶׁל הַצֶּעֶר הָעֵמֶק מִתְּהַפֵּף גַּם הוּא לְנַחַל עֵדִינִים.

ד. הַתְּשׁוּבָה הִיא מְחַבֶּרֶת עִם הַגְּבוּרָה הָאִישִׁית°, "אֲשֶׁרִי אִישׁ יָרָא ד" - "אֲשֶׁרִי מִי שֶׁעוֹשֶׂה הַגְּבוּרָה הָאִישִׁית תְּשׁוּבָה כְּשֶׁהוּא אִישׁ", וְהַדְּבָר לְמַד מֵעֵנְוֵנוֹ: אֲשֶׁרִי מִי שֶׁהוּא אִישׁ° כְּשֶׁהוּא עוֹשֶׂה תְּשׁוּבָה°.

חֲפִץ - רצון. הוֹלֵף נְכוֹחֹת - הולך ישר. מְחַבֶּרֶת עִם הַגְּבוּרָה הָאִישִׁית - הגבורה האישית נצרכת לתשובה בשביל ההחלטה לשוב (בשביל היכולת לא לשוב על החטאים) ובכל העמידה וההתקדמות בתהליך התשובה. כְּשֶׁהוּא אִישׁ - [עבודה זרה יט ע"א] מעלת האדם שעושה תשובה כשעדיין כוחותיו במונתו ויצריו תקיפים - עולה על תשובה של אדם זקן שייצרו כבר נחלש. מִי שֶׁהוּא אִישׁ - שיש בו גבורה ועמה הוא עושה את תשובתו.

ביאורים

לפעמים, דווקא תחילתו של תהליך התיקון, מוביל לתחושות קשות, כואבות ומייסרות. כפי שכבר ראינו, חוויית הפער בין גודל הנשמה לבין מצבה בעולם הזה מביאה לתחושות אלה. זוהי גם הסיבה לכך שתהליך התשובה מוליד לעתים תחושות לא קלות. ההתקרבות אל הקדושה 'מעוררת' את הנשמה מתרדמתה והיא מרגישה ביתר שאת עד כמה היא רחוקה ממושא הגעגוע שלה. הרב קוק מסביר שתחושה זו היא הסימן לתשובה מאהבה. תשובה מאהבה היא תשובה שאינה נובעת ממניע חיצוני אלא מעצם הגעגוע אל ה'. חוויית הגעגוע היא זאת המביאה לתחושת הכאב והיא עדות לכך שאנו מבקשים לשוב בתשובה מאהבה. זוהי עוד דוגמה לכך שתחושה שלילית צריכה להביא בסופו של דבר להרגשה חיובית. כהמשך לערנות הנשמה שעליה דיברנו בפסקה ה', ממשיך הרב קוק בפסקה הבאה ומתאר שהנשמה המאירה מביאה את האדם לתשובה תמידית, שכן היא נמצאת בהכרה מתמדת של החסרונות המקיפים אותה, והיא איננה מוכנה להתפשר על מציאות זו. זהו גם המקור לכך שככל שהמדרגה הרוחנית גבוהה יותר, כך גם גבוהה הרגישות לריחוק שיוצרות העבירות. בפסקה ו' נוגע הרב קוק בעוד היבט של תחושת המרירות שמביא עמו תהליך התשובה. הרב קוק מבקש להביא אותנו להבנה שמרירות זו אינה המטרה כי אם אמצעי זמני. המגמה היא העונג והשמחה שנובעים מהשיבה למצב הטבעי. כל עוד רחוקים ממצב זה, ישנה מרירות. ממש כשם ששינויים בהרגלי האכילה מביאים בתחילת הדרך לקושי רב ואף לייסורים של ממש. עם זאת, כאשר מצליחים לאמץ בסופו של דבר הרגלים בריאים, מגלים עד כמה טובה ונעימה התחושה החדשה.

הרחבות

• שלמות והשתלמות

הצער, שפּרְגִישִׁים בְּעַת שִׁנְגָשִׁים אֶל כָּל דָּבָר שֶׁבִקְדָשָׁה, ישנם מצבים שבהם האדם ניגש לעשות מעשי קדושה והוא מתמלא באידיאלים גדולים אך כיוון שכוחו מוגבל הוא אינו יכול לעשותם והוא חש בתוכו מרירות. הרב קוק מלמד אותנו, שבמצב כזה על האדם לדעת שרצון ה' מאיתנו הוא לא שנגיע אל השלמות, שהרי לשלמות אין אדם יכול להגיע. הקב"ה חפץ מאיתנו השתלמות. שנוסיף להתעלות על אף הקשיים שעומדים בדרכנו, וזהו האושר הגדול. "השלמות ההולכת ונוספת תמיד יש בה יתרון ותענוג ואיזה מן העלאה, שאנו עורגים לה כל כך, הליכה מחיל אל חיל" [אורות הקודש ב יז]. עצם הכמיהה להיות טוב יותר ומושלם יותר, נותנת עונג מיוחד.

• קשיים בתהליך התשובה

התשובה אינה באה לְמַרר אֶת הַחַיִּים כִּי-אִם לְהַנְעִימָם. כאשר אדם מחפש ליצור חיים מתוקנים יותר הוא צריך לשנות את ההרגלים שלו והדבר גורם לו לייסורים, אך בסופו של דבר מתוך אותם ייסורים הוא יבנה אישיות חדשה.

דבר דומה אנו מוצאים בלימוד תורה. הגמרא אומרת "ואמר רב גידל אמר רב: כל תלמיד חכם שיושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר - תְּכַנְיָנָהּ, שנאמר "שפתותיו שושנים נטפות מור עובר" (שיר השירים ה ג), אל תקרי מור עובר אלא מר עובר, אל תקרי שושנים אלא שְׁשׁוּנִים" [שבת ל:]. הגמרא אומרת שכאשר תלמיד חכם יושב לפני רבו הוא מרגיש מרירות. הרב קוק מבאר שהשמחה בלימוד תורה וטוב הלב שבו הוא מוכרח. אך כיוון שהאדם קשור בחומר ובדברים חיצוניים, הוא מרגיש מרירות בראשית כניסתו ללימוד התורה. אך לאחר זמן שהאדם מתרגל לדברים רוחניים הוא חש כמיהה לתורה, התורה ממלאת אותו בסיפוק והוא מתמלא בשמחה [עין איה שבת ל:].

שאלות לדין

- מתהפך הוא לתוכן של עונג עליון" - מדוע הוא מתהפך לעונג על ידי זה?
- כיצד הידיעה על התכלית הנעימה של התשובה "הולכת היא ומתבררת"?

ה. הצער, שפּרְגִישִׁים בְּעַת שִׁנְגָשִׁים אֶל כָּל דָּבָר שֶׁבִקְדָשָׁה, הרי הוא בא מתוך שְׂאֵז הנשמה היא מאירה יותר ומתגלה בה התכונות של השלמות המולחטה, והיא רואה מתוך כך את האפסיות שבהגבלתה וצמצומה, והיא מתמרמרת על כל מה שגורם לה עצור-כח וכהות. וזה הוא באמת יסוד התשובה מאהבה, שראוי לכל אדם בעל נפש לקבל את ההרגשה המרורה הזאת בשמחה וטוב לב, ואז עמק הצער הזה מתהפך הוא לתכונ של ענג עליון, ששפעת עדינים של קדש מתגלים בו.

ה*. הנשמה המאירה, כל פגמיה גלויים לפניך, על פן היא שרויה תמיד בתשובה.

1. התשובה אינה באה לְמַרר אֶת הַחַיִּים כִּי-אִם לְהַנְעִימָם. ונעימות-החיים הבאה על ידי התשובה היא מתגלה מתוך כל אותם גלי המרורות, שהנפש מסתבכת בהם בתחלת מצעדיה במהלך החיים של התשובה. אבל זאת היא הגבורה העליונה היוצרת, שתדע ותבין כי נעם היא מחשפת מכל מרירות, חיים מכל חבלי מות, עדיני עולם מכל מדוה ומכאובים. והידיעה הנצחית הזאת הולכת היא ומתבררת בשכל, ברגש, בטבע הגוף ובטבע הנפש, והאדם מתחדש לבריאה חדשה ויוצק, בעזר רוח-חיים חדש על כל סביבותיו ומבשר לכל דורו ולדורות עולם שמחות ושרים, גילת ורגו ובטחון גאולה, צהלה ורנה, וינספו עננים בד' שמחה, ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו".

הנשמה
המאירה

נעימות התשובה
ומרירות
התשובה

מתוך שְׂאֵז הנשמה היא מאירה יותר - כשניגשים אל דבר שבקדושה מאיר אור ה' על הנשמה ולכן היא מאירה יותר והתוכן האלוהי מתגלה בה. כל מה שגורם לה עצור כח וכהות - החטאים מצמצמים את כוחה של הנפש, עוצרים את כוחה ומכהים את ראייתה. התשובה מאהבה - התשובה פה היא מצד ההשתוקקות לה'. בשמחה וטוב לב - מהבנה שההרגשה המרירה נובעת מתוך התעלות וקירבת אלוהים. הגבורה העליונה היוצרת - הגבורה האמיתית, הרוחנית- היא היוצרת, היא ההופכת את החיים לטובים, נעימים וקדושים מתוך התמודדות עם הקשיים. רוח חיים חדש על כל סביבותיו - כשאדם התגבר והתעלה, הוא משפיע על כל סביבתו מתוך לימדו ואף הם מתחדשים. וינספו עננים בד' שמחה - הענווים (בעלי התשובה) מתעלים ושמחים והדבר משפיע על אביוני אדם (אנשים שעדיין לא התעלו).

ביאורים

תהליך התשובה מוביל, כפי שכבר ראינו, לתחושות וחוויות שונות. ככלל, מלמד הרב קוק, צריכה התשובה השלמה להוביל לשתי תנועות נפש שחשוב שתשמשה בו זמנית בתהליך התיקון: מצד אחד - צער וכאב, ומצד שני - בטחון ושמחה. הצער והכאב צריכים לנבוע מהחסרונות שקיימים בנפש: החטאים, הפגמים וכל מה שלא עשינו כראוי. ומהצד השני ולא בפחות עוצמה, עלינו לשמוח בנקודות הטובות שקיימות בנו. מי שלא מסוגל למצוא בתוכו נקודות טובות אלה, לוקה כנראה בראייה חד-ממדית ולא שלמה. הרב מחדש שגם מי שחיפש ומסיבה כלשהי לא מצא נקודה חיובית, צריך לשמוח בכל זאת בעצם הכאב שנגרם לו ממעשיו הלא טובים. כאב זה הוא עדות לגרעין הטוב שבו, שמניע אותו להתרחק מן הרע ולמאוס בו. בפסקה הבאה מדרג הרב קוק את שלוש מדרגות התשובה: א. תשובת המעשה; ב. תשובת המחשבה; ג. תשובת החפץ הטמיר. תחילת התהליך היא התגלות של רצון עמוק שנובע מהלא-מודע. קשה לעמוד על נקודת הראשית הזאת והיא בדרך כלל נסתרת מן ההכרה השכלית. לאחר מכן, 'הערפל מתפזר' ומתחילים להרהר ולחשוב על אודות התשובה וכל מה שרויך בה. השלב הסופי הוא היישום המעשי של השלבים הקודמים במציאות. הרב קוק מציין שהמניע היסודי של התשובה - 'החפץ הטמיר' - הוא לעולם מניע חיובי. מה שמכונה תשובה מאהבה. גם אם למעשה, 'מתרגם' האדם חפץ עליון זה למניעים נמוכים יותר (יראה, בושה, פחד מעונש וכדו'). בפסקה הבאה מברר הרב קוק את יתרונה של התשובה העליונה על פני זו התחתונה. בעוד העליונה עוסקת בעיקר בשינוי המחשבה והרגש - עוסקת התשובה התחתונה בשינוי המעשים. התשובה העליונה משיגה את אותן תוצאות בסופו של דבר אלא שדרכה נוחה ואצילית יותר. הפסקה בה נחתם הפרק (מבחינת החלוקה שלנו) מודגישה שכל אדם צריך את סגנון התשובה שמתאים לאישיותו. לכן, מי שעיקר עיסוקו רוחני לומד תורה וכדו', לא יכול להסתפק בתשובה מעשית בלבד ועליו להעמיק לתשובה פנימית-הכרתית.

הרחבות

• טוב ורע

הַפֶּרֶת הַחֶטָּא וְהָרַע שֶׁבְּתוֹכוֹ - הֲלֵא גַם זֶה עֲצָמוּ הָרִי יֵשׁ בּוֹ טוֹב גְּדוֹל. הבנה זו, שגם הדברים הרעים מובילים לכיוון החיובי נובעת מההכרה שהקב"ה לא עושה דבר לבטלה והכול מוביל אל הטוב. יסוד זה מופיע רבות בכתבי הרב קוק: "האידיאליות הרוחנית אינה יודעת מממהות הפירוד כלל, היא מכירה רק את הכללות ואת האחדות. אין שום פרט נסקר אצלה כי אם בתור חלק של כלל... מתוך כך באה היא להכיר שלא יש (שאין) כלל במציאות רע, כי אם כולה היא טובה. וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד" [אורות הקודש ב תנן]. "חז"ל אומרים על פסוק זה "והנה טוב - זה יצר טוב, מאוד - זה יצר הרע" [ילקוט שמעוני בראשית רמז טז]. "חז"ל מלמדים אותנו שאף הרע הוא 'טוב מאוד', כיוון שהרע הוא חלק מהתהליך להגיע אל הטוב.

• לא להתענות אם גורם לחולשה

לִיכּוֹל פְּלִבָּא לְשִׁירוּתִיהָ. הגמרא אומרת: "אמר רב ששת: האי בר בי רב דיתבי בתעניתא - ליכול כלבא לשירותיה" [בן תורה שיושב בתענית יאכל כלב לסעודתו]. כלומר, התענית אינה מועילה לו ונחשב כאילו זרק בחינם את האוכל שלו לכלבים. ובהמשך שם בגמרא: "אמר רבי ירמיה בר אבא אמר ריש לקיש: אין תלמיד חכם רשאי לישוב בתענית, מפני שממעט במלאכת שמים" [תענית יא:]. **בעל התניא** כותב: "מי שריבוי הצומות מזיק לו שאפשר שיוכל לבוא לידי חולי או מיוחש ח"ו כמו בדורותינו אלה. אסור לו להרבות בתעניות... ומכל שכן מי שהוא בעל תורה שחוטא ונענש בכפליים כי מחמת חלישות התענית לא יוכל לעסוק בה כראוי. אלא מאי תקנתיה (מה תקנתו) כדכתיב 'וחטאך בצדקה פרוק (תפדה)' [דניאל ד כד] [אגרת התשובה ג]. בן תורה שהצום יחליש אותו מלימוד תורה יכפר על חטאיו על ידי נתינת צדקה.

שאלות לדיון

- א. כיצד תשובת החפץ הטמיר היא מאהבה אם האדם שב בתשובה רק מיראה?
- ב. האם אין מקום כלל לבעל מדרגה גבוהה שישתמש בדרכי תשובה נמוכים יותר (עייני לעיל יד ג)?

לעילוי נשמותיהם של קדושי קהילת דוקלא הי"ד

ז. כָּל תְּשׁוּבָה שֶׁהִיא שְׁלֵמָה, מְכַרְחֶתת הִיא לְפַעַל שְׁתֵּי פְעֻלוֹת נְגִדוּת עַל הַנְּפֶשׁ: מְצַד אֶחָד חֲרָדָה וְיִגוֹן עַל הַחֶטָּא וְהָרַע שֶׁבְּתוֹכוֹ, וּמְצַד הַשְּׂנֵי בְּטָחוֹן וְשִׂמְחָה עַל הַטוֹב, שְׂאֵי אֶפְשָׁר לוֹ שְׁלֵא יִמְצָא הָאָדָם בְּתוֹכוֹ אֵיזָה חֶלֶק מְנֻנֵּו. וְאֶפְלוּ אִם לְפַעְמִים הַחֶשְׁבוֹן שְׁלוֹ הוּא כָּל כָּף מְעַרְפֵּל אֲצֵלוֹ, עַד שֶׁאֵינֵו מוֹצֵא בְּתוֹכוֹ מְאוּמָה מִן הַטוֹב - הֲלֵא אֲזוּ, מֵה שֶׁהַחֲרָדָה וְהַיִּגוֹן, הֵם מְקַיְּפִים אוֹתוֹ מְצַד הַפֶּרֶת הַחֶטָּא וְהָרַע שֶׁבְּתוֹכוֹ - הֲלֵא גַם זֶה עֲצָמוֹ הָרִי יֵשׁ בּוֹ טוֹב גְּדוֹל; וְצָרִיף הוּא מְיָד לְהִיּוֹת שְׂמִחָה, בּוֹטֵחַ וּמְלֵא עֵץ וְעֲצָמָה, גַּם עַל הַטוֹב הַזֶּה, עַד שֶׁיִּמְצָא אֶת עֲצָמוֹ תְּמִיד, גַּם בְּתוֹף הַדְּכוּיִם הַיּוֹתֵר גְּדוֹל שֶׁל רִגְשֵׁי הַתְּשׁוּבָה, מְלֵא רִיחַ חַיִּים וְחִמוּשׁ בִּיסוּד הַמְּפַעֵל וְהַמְעַשֶּׂה וְשִׂמְחַת הַחַיִּים וְהַכְּנַת בְּרַכְתָּם.

ח. תְּשׁוּבַת הַמְּחַשְׁבָּה קוֹדְמָה לְתְּשׁוּבַת הַמְּעַשֶּׂה, וְתְּשׁוּבַת הַחֶפֶץ הַטְּמִירִי קוֹדְמַת גַּם לְתְּשׁוּבַת הַמְּחַשְׁבָּה. וְתְּשׁוּבַת הַחֶפֶץ הַטְּמִירִי הִיא בְּאֲמַת תְּמִיד תְּשׁוּבָה מְאֵהָה, אֶפְלוּ אֲצֵל אוֹתָם שֶׁתְּשׁוּבַת-הַמְּחַשְׁבָּה שְׁלֵהָם הִיא מֵיָרָה.

ט. הַתְּשׁוּבָה הָעֲלִיּוֹנָה, הַשְּׂכֵלִית וְהַהֲרַגְשִׁית, כּוֹלֶלֶת בְּתוֹכָהּ מְפִילָא אֶת כָּל מִינֵי הַתְּשׁוּבוֹת הַתְּחַתּוֹנוֹת, עִם כָּל פְּרָטֵי יְגִיעוֹת חֶשְׁבוֹנוֹתֶיהֶן, בְּצוּרָה אֲצִילִית נוֹחָה וְעֲנֻגָה.

י. בְּעַל תוֹרָה אֵין לוֹ תְּקַנַּת תְּשׁוּבָה כִּי אִם בְּתוֹרָה וְעַל יְדֵי הַתוֹרָה, וּבְעַל מְחַשְׁבָּה פְּנִימִית אֵין לוֹ תְּשׁוּבָה כִּי אִם בְּמְחַשְׁבָּה זוֹ וְעַל יְדֵי מְחַשְׁבָּה זוֹ. וְאִם בְּעַל תוֹרָה יֵאמֵר: הַרְיֵנִי מִתְּעַנָּה וְעַל יְדֵי זֶה אֲשׁוּב - אֵין בְּדַבְּרִיו מִמֶּשׁ וְלִיכּוֹל פְּלִבָּא לְשִׁירוּתִיהָ. וּבְעַל מְחַשְׁבָּה פְּנִימִית, שְׂאוּמָר: הַרְיֵנִי שֶׁב בְּשִׂקְיָה גְּשָׁמִית חִיצוֹנִית, אֵין לוֹ תְּשׁוּבָה. תְּשׁוּבַת מְכַרְחֶת לְהִיּוֹת עֲלִיּוֹנָה, רִוּחָנִית, עֲדִינָה, חֶפְשִׁית מְמַלְאָה אוֹר קִדְשׁ קְדָשִׁים, מְעַטְרָה בְּעֲדֵי עֲדִיִּים שֶׁל הַחַיִּים הָעֲלִיּוֹנִים, אֲזוּ הוּא מְבִיא רְפוּאָה לוֹ וְלַעוֹלָם כָּלוֹ.

תשובת החפץ הטמיר

תשובה תחתונה ככללת בעליונה

בעל תורה ובעל מחשבה פנימית

שְׁהִיא שְׁלֵמָה - מקיפה את מכלול החיים. **גַּם זֶה עֲצָמוֹ** - הכרת הרע שבו, גרמה לו לחרדה ויגון והיא מעידה על מעלתו ובריאות נפשו. **הַדְּכוּי** - הצער. **וְחִמוּשׁ בִּיסוּד הַמְּפַעֵל וְכו'** - חמוש בכוחות חיים של עשייה. **תְּשׁוּבַת הַמְּחַשְׁבָּה קוֹדְמָה וְכו'** - לפני כל פעולת תשובה, יש מחשבה ורצון להשתנות. **הַחֶפֶץ הַטְּמִיר** - הרצון הנסתר. **וְתְּשׁוּבַת הַחֶפֶץ הַטְּמִיר וְכו'** - הרצון הפנימי לטוב עומד הוא תמיד כבסיס לתהליך התשובה, ורצון זה הוא תמיד אמיתי לאדם ולכן ישתייך תמיד לתשובה מאהבה. **כוֹלֶלֶת בְּתוֹכָהּ וְכו'** - כשמגיעים אל התשובות התחתונות והמעשיות מתוך התשובה העליונה - הדבר מצריך פחות יגיעה ופועל בצורה פנימית נוחה ומענגת, הואיל והעולם המעשי מקבל את תוכנו הגדול יותר. **כִּי אִם בְּתוֹרָה וְכו'** - כל אדם דרך תשובתו, התקדמותו והתעלותו הנכונה - היא לפי טבעו הפנימי ויכולותיו. **לִיכּוֹל פְּלִבָּא לְשִׁירוּתִיהָ** - יאכל כלב ארוחתו, כלומר, תענית חסרת ערך. **בְּעַל מְחַשְׁבָּה פְּנִימִית** - אדם בעל כשרון העמקה והתבוננות רוחנית. **עֲדֵי עֲדִיִּים** - תכשיטי תכשיטים של עומקים רוחניים.

ביאורים

פרק זה, החותם את הספר, משרטט את הקווים לעתידו של תהליך התשובה בדורנו; כמו כל תהליך, ההתחלה היא איטית ורק בשלבים המתקדמים יותר מעפילים אל המדרגות העליונות. כחלק מתהליך הדרגתי זה, מתייחס הרב קוק גם למקומה של תרבות זמננו בתהליך התשובה ובתוכו - מקומה של היצירה הספרותית - העלייה מן החול אל הקודש, וכן הפיכת קיום התורה מעול מכביד לעונג ושמחה.

בפסקה הראשונה מלמד הרב על העומק של תהליך שיבת עם ישראל לארצו. תהליך זה שמבסס בתחילה את קומות החומר כגון: כלכלה, צבא, פוליטיקה וכדו' עתיד להעפיל גם אל בניין הקומות הרוחניות: בניין התורה, חזרת הנבואה ובניין בית המקדש. קומה רוחנית זו תהווה גם גורם משפיע על שינוי התרבות העולמית כולה והעלאתה למדרגה גבוהה יותר. הפסקה השנייה ממשיכה את הקו הזה. היא מלמדת שלפעמים, ממש כשם שכשמישהו נמצא בתהליך תיקון בחייו, לעתים הוא צריך להתעלם ולהסיח את הדעת ממצבים שבהם הוא מרגיש תקוע כך גם בבניין האומה. תהליך שיבת האומה לארצה כולל בתוכו גם ירידות ונסיגות. אמנם, מחד גיסא אין להתעלם ממצבים מורכבים אלה, אך מאידך גיסא יש לזכור תמיד שגם נסיגה זו היא חלק מתהליך כללי תהליך השיבה של עם ישראל לעצמו.

הרחבות

• תחיית האומה ותחיית העולם שבעקבותיה.

תְּחִיית הָאָמָה הַיִּסּוּד שֶׁל בְּנֵי הַתְּשׁוּבָה הַגְּדוּלָה, תְּשׁוּבַת יִשְׂרָאֵל הַעֲלִיּוֹנָה וְתְשׁוּבַת הָעוֹלָם כְּלוֹ שֶׁתְּבוֹא אַחֲרֶיהָ. במשפט קצר זה מתאר הרב קוק את תהליך תשובתו של העולם. תחיית ישראל היא הבסיס לתשובה. בעקבות תחיית ישראל יושפע העולם כולו וגם הוא יחל בתהליך של תשובה, של חזרה לעצמו.

ייעודו של ישראל הוא לתקן את העולם ולגרום לעולם כולו לקרוא בשם ה'. ייעוד זה מקבל ביטוי בדברי נבואתו של ישעיהו: "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו" [ישעיהו מג כא].

באורות ישראל ותחייתו [א] מתאר הרב את תהליך תקומת העולם בידי ישראל: "והאמת העליונה הזאת (=העובדה שתפקיד עם ישראל הוא להביא את העולם לקרא בשם ה') היא מקוממת את כל היקום, כל יציר נברא ממנה חי, הכול מכוּחה ישתלם, כל הנופלים יקומו על ידה, כל עשוקי כוח, כל רצוצי משפט ישובו וינהרו מזיווה, כל טבועי שאול בחילה יעלו ויעמדו במרחב, כל זהומי, כל תמונה סוררה, כל החשוכים על ידי כל סכלות וכל תעוב - על ידי אור עולמי אין קץ זה יביטו וינהרו".

התבוננות מיוחדת זו במטרת ישראל מביאה להסתכלות שונה על אירועים היסטוריים. כך, לדוגמה, באורות [ישראל ותחיתו לא] הרב קוק מסביר שכל תפקידה של המלחמה היא השבתם של ישראל לתפקידם, ומתוך שיבה זו יבוא תיקונו של העולם כולו.

שאלות לדיון

- מדוע העיכובים בתשובה לא ימנעו 'כל רוממות וכל עליה רוחנית שהיא ראויה לו'?
- מניין הרב יודע שבפנימיות האומה ישנו רצון לשוב למהותה ורוחה, וכל החסאים נובעים מעיכובים חיצוניים?

פרק יז

ההתנגדות הגדולה של התשובה בחיי ישראל ובתחיתו בארצו

א. תְּחִיית הָאָמָה היא היסוד של בנין התשובה הגדולה, תשובת ישראל העליונה ותשובת העולם כְּלוֹ שֶׁתְּבוֹא אַחֲרֶיהָ*.

ב. פְּשׁוּרֵצִים בְּאֶמְתָּ לְשׁוּבָה, אִף עַל פִּי שְׁמַעְפֹּבִים בְּשִׁבִיל פְּמָה מְנִיעוֹת, כְּמוֹ מַחְמַת בְּלָבוּל - דַּעַת אוֹ מַחְמַת חֲלִישׁוֹת-כַּח אוֹ מַחְמַת אִי-יְכַלֶּת לְתַקֵּן דְּבָרִים שֶׁהֵם נוֹגְעִים בֵּין אֲדָם לְחֶבְרֹ, אִף עַל פִּי שְׁהַעֲפֹב הוּא גְדוֹל מְאֹד וְהֵלֵב מְכַרְח לְהִיּוֹת נִשְׁבָּר מִפְּנֵי יְדִיעַת גְּדֹל הַחוּבָה הַמְּטֹלֶת עַל הָאָדָם לְתַקֵּן אֶת כָּל פְּגָמָיו, בְּאֶפֶן הַיִּתְרָ טוֹב וְהַיִּתְרָ שְׁלֵם - מְכָל מְקוֹם כִּינּוּן שֶׁהֲרָצוֹן לְשׁוּבָה הוּא אֲמִיץ, אִף עַל פִּי שֶׁאֵין בְּכַחוֹ עֲדִין לְסַלֵּק אֶת כָּל הַמְּנִיעוֹת, צְרִיכִים לְקַבֵּל אֶת הַהֲאָרָה הַזֹּאת שֶׁל הַתְּשׁוּבָה בְּתוֹר תְּכֵן הַמְּטִהר וְהַמְּקַדֵּשׁ עַד שֶׁלֹּא יִזוּז, מִפְּנֵי הַעֲפֹבִים שֶׁל אִי-הַשְּׁלֵמַת הַתְּשׁוּבָה, מְכָל רוּמְמוֹת וּמְכָל עֲלִיָּה רֹחֲנִית שֶׁהִיא רְאוּיָה לוֹ, עַל פִּי קִדְשַׁת הַנְּשִׁמָּה וְצִיּוֹנָה הַקְּדוּשָׁה.

וְכֵשֶׁם שֶׁזֶה הוּא כְּלָל גְּדוֹל אֲצֵל הַיְחִיד, כְּכֹה הוּא אֲצֵל הַצְּבוּר בְּכָלְלוֹתוֹ. הָאֶרֶץ הַתְּשׁוּבָה יִשְׁנָה בְּיִשְׂרָאֵל. הַתְּעוֹרְרוֹת חֲפָצָה שֶׁל הָאָמָה בְּכָלְלָהּ לְשׁוּבָה אֶל אֶרְצָה, אֶל מְהוּתָהּ, אֶל רֹחֶה וְאֶל תְּכוּנָתָה - בְּאֶמְתָּ, אוֹר שֶׁל תְּשׁוּבָה יֵשׁ בָּהּ. בְּאֶמְתָּ, הַדְּבָר מִתְּבַטֵּא בְּבוֹר גְּמוּר בְּבִטּוּיָה שֶׁל תּוֹרָה: "וְשָׁבַת עַד ד' אֶלְהֵיךָ", "כִּי תִשׁוּב אֶל ד' אֶלְהֵיךָ". הַתְּשׁוּבָה הִיא תְּשׁוּבָה פְּנִימִית, אֲלֵא שֶׁהִיא מְכַסֶּה בְּהִרְבֵּה מְסַכֵּים חוּצָצִים, וְאֵין כַּח בְּשׁוּם עֲפֹב וּמְנִיעַת הַשְּׁלֵמָה לְעַכְבֵּ אֶת הָאוֹר הַעֲלִיּוֹן מְהוּפִיעַ עֲלֵינוּ.

התעוררות תשובת האומה

תְּחִיית הָאָמָה - עם ישראל חוזר לחיות את חייו כאומה בארץ ומערכת שלטון משלה. **תְּשׁוּבַת יִשְׂרָאֵל הַעֲלִיּוֹנָה וְכו'** - האומה מצליחה להופיע במלוא כוחותיה הרוחניים ודבר זה יביא לתשובת העולם כולו. **אֶת הַהֲאָרָה הַזֹּאת שֶׁל הַתְּשׁוּבָה** - רצון לתשובה אף ללא הצלחה מעשית - יש בו תוכן מטהר ומקדש את האדם. **צִיּוֹנָה** - צורתה המיוחדת לה. **וְשָׁבַת עַד ד' אֶלְהֵיךָ** - יש תשובה שמגיעה רק עד ה' ויש אל ה'. בתחילה "עד ה'" - זהו רצון לתשובה ללא השלמתה ואחר כך יבוא אל התשובה השלמה "אל ה'". **מְכַסֶּה בְּהִרְבֵּה מְסַכֵּים חוּצָצִים** - מניעות המעכבות את הוצאת התשובה אל הפועל.

ביאורים

בפסקאות הבאות מבאר הרב כמה יסודות חינויים להבנת תהליך התחייה הלאומי: הראשון שבהם הוא ההבנה שגם מתוך מצבים כואבים של חיי חולין, פריצות והפקרות עתידה לצמוח ברכה לאחר אימוץ הגרעין החיובי שקיים בעומק כל התהליכים האלה. התשובה מסירה את הקליפות החיצוניות שמכסות על תופעות אלה ומאפשרת להיפגש עם הפרי המתוק שמסתתר מבעד לאותן קליפות. כך מתברר שגם בקשת החופש בעומקה היא בקשת אמת שיש לבודד בינה לבין בקשת חיי הפקרות. זוהי דוגמה אחת מני רבות ליחס בין הקליפה לפרי. בפסקה הבאה עוסק הרב בחשיבות השיבה אל טבע היהדות. הספקות והבלבולים נובעים בעיקר מכך שאין חיבור חזק ליהדות באופן טבעי. שיבה אל רגשות בריאים כמו אהבת התורה ואהבת האומה הם המקור הטוב ביותר להתמודדות עם מחלת הכפירה ותסמיניה. השירה והספרות שעליהם מדבר הרב בפסקה ה' הם ביטוי לעולמו הפנימי של האומן. כאשר יקומו אומנים בעלי כישרון ביטוי ויביעו בשירתם את העושר והיופי שקיים בתהליך התשובה על כל שלל גווני תחושותיו, אזי יתעורר בדור צימאון אמתי להקשיב לדבר ה'. הפסקה החותמת את הפרק משלימה את הפסקה הקודמת ומתארת את הגורמים המרחיקים את האדם ממחשבת התשובה הסיבה לכך היא תחושת המחנק שמעוררת התשובה בתפיסה השטחית שלה, שהיא מקטינה ומצמצמת את החיים. כדי למנוע את התחושה הזאת עלינו לחזק בתוכנו את ההבנה שהתשובה היא המקור הנאמן לכל הטוב שעתיד לבקוע מתוך כל הקשיים והייסורים. הטוב במישור האישי הפרטי, במישור הלאומי ואפילו במישור העולמי. התשובה מסייעת לטוב שבעולם ובאדם לצמוח מתוך כל המשברים והקשיים.

הרחבות

• תחיית הספרות ואורו של משיח.

וְתִשׁוּבָה מִזְהִירָה תֵצֵא גַם מִתּוֹךְ הַסְּפָרוֹת הַחִיצוֹנִית. הרב קוק כותב שגם בתוך עולם החול של השירה והספרות יתגלה הקודש. ומהו תצא תשובה מיוחדת שלא הייתה מתגלה בלעדיתה.

במקום אחר בכתביו מתאר הרב קוק יחס זה שבין הספרות לבין יכולת ההעמקה בעולם: "כל מה שהשפה יותר מתעשרת אצל בני אדם, והספרות מאמצת את כוחה לגלות את כל הצפון, את כל הגיוני הנפש היותר כמוסים, וכל הציוורים והחזיונות היותר מסובכים ועמומים, כן הולך החיוב ומתגדל על כל מי שכוח בידו להרים את המסכים מהדעות היותר נשגבות, שעל ידן צורת האדם מתעלה לעשות את חובתו" [שמונה קבצים א קעו]. אחרי השתכללות הספרות, בכח יוצריה להבין גם את הרעיונות המופשטים הנמצאים בתורה. לכן, על אנשי התורה לברר את רעיונות אלו ובכך הם יונגשו לאנשי הספרות. בדרך זו יתפשטו רעיונות קודש אלו ויגיעו לעם כולו.

"ולא עוד", ממשיך הרב קוק, "אלא שכל פיתוחו של כישרון הדיבור וההסברה הספרותית, סופו להביא לידי התעודה הנבואית של הפיכת שפה ברורה לכל העמים, לקרוא כולם שם ה'. אם כן ריינו רואים בפריחתה של הספרות גם כן הזרחת אורו של משיח בעולם. וההפרחה של פיתוח השפה מתגלה היא בכל העניינים בחול כבקודש...". הספרות מתארת את החיים עד תומם. מכוכבי שמים ועד רמשי הארץ, ממחשבות כמוסות ועד תהליכי נפש עמוקים. בעזרתה, גם המחשבות הרוחניות שלנו יתעמקו כיון שנתרגל להבין רעיונות מופשטים והבדלים דקים.

התפתחות הספרות היא חלק מתהליך שכלפי חוץ נראה שאינו קשור אל הקודש. אולם בהסתכלות עמוקה הוא מכשיר את הלבבות והנפשות לאורו של משיח (להרחבה בעניין הספרות העברית עיין באורות התחייה לו - לז).

שאלות לדיון

- מדוע עקירה בטבע היא הפרת ברית?
- כיצד יש להנחיל לדור התחייה את התשובה?

להצלחת יעקב בן שמואל

ג. גם מתוך החל יגלה הקדש°, וגם מתוך החפש הפרוץ יבא העל האהוב. עבותות זֶהב° גילוי הקודש מתוך החול ישתרגו ויעלו גם מתוך השירה החפשנית. ויתשובה מזהירה תצא גם מתוך הספרות החיצונית°. זאת תהיה הפליאה העליונה של חזון הגאולה. יגמל זה הציץ, פרח הפרח, יבשל הפרי, וידע העולם פלו, כי ריח הקדש מדבר בכנסת ישראל בכל תנועות רוחה, וסוף הכל הוא לתשובה המביאה רפואה וגאולה לעולם.

ד. עקירת הטבע של קדשת היהדות היא היא הגורמת לכל בלבולי הדעות°. באים להתחכם ולמצא בספרות והגיונות דבר שצריך למצא בעצם ההנהי הנפשית ובטבע הרוחני וגם הגופני, של הכלל פלו ושל כל אחד ואחד מישראל בפרט. הפרת ברית היא זו, הונחת הטבע היהודית במעשה, ברעיון, ברגש ובמחשבה, ברצון ובמציאות. אין תרופה למפיר ברית כי אם התשובה אל הברית, האחוזה בתכונת הקדש של ישראל בתורה, "שובו אלי ואשובה אליכם".

ה. רגשי התשובה בכל הוד יפעתם°, בכל דכדוכי-נפשם היותר עמקים, מכרחים להגלות בספרות°, למען ילמד דור התחייה את התשובה בעמק נפש, בתכונה חיה ורעננה, ושב ורפא לו. וקום קום לנו משורר התשובה, שהוא יהיה משורר החיים, משורר התחייה, משוררה של הנשמה הלאומית ההולכת להגאל.

ו. הננו מתעכבים בדרך ההשלמה והננו מפגרים בה, מפני החרדה היתרה שהננו מרגישים בנפש בעת אשר רעיון התשובה עובר לפנינו. הננו נשארים מלאי חלחלה ומחסרי איל° משפעת דכאונה של התשובה. ובשביל כך עצמו דוחים אנו את הרעיון הזה, מקור כל ההצלחות, מרשמי נפשנו, והננו נשארים תועים במדבר החיים. אבל לא יוכל מצב פזה להתקיים. אנחנו תיבים להתאזר בגבורת נשמה, בכחה של שירת התשובה. כל היגון שלח מכרח להתהפך אצלנו לשירה רעננה, המחיה ומעודדת, המנוחמת ומרפאה. ואז תהיה לנו התשובה עם כל הגיונותיה חטיבה נעימה ומתוקה, שנהגה בה תמיד ועל פיה נסדר את כל מצעדי חיינו, לטובתנו הפרטית והכללית, בעולם הזה ובעולם הבא ולגאלת הפרט ולגאלת הכלל פלו, לתחיית האמה ולשיבת שבוטה פימי עולם וכשנים קדמוניות.

גם מתוך וכו' - כנסת ישראל כולה קודש ועל כן בהופעת הגאולה כל תחומי החיים יעמדו על אמיתותם וקדושתם, גם גילויי הכפירה והחופש הם שלב בהליך של הופעת הקודש בחיי האומה. **העל האהוב -** קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות. **עבותות זֶהב -** חבלי הזהב. **עקירת הטבע של קדשת היהדות וכו' -** קדושת היהדות, תוכן הקודש שבתורה ומצוותיה מותאמים לנפש של עם ישראל ולכן ההתעלמות מהחיבור של הנפש לקדושת היהדות ונתינת הגיונות חיצוניים לתורה ומצוותיה גורמת לבלבול והיא נחשבת הפרת ברית, התעלמות מהחקיקה האלוהית שבנפשותינו. **יפעתם -** הארתם. **בספרות -** ראה לעיל טו, יב. **דור התחייה -** המבקש ומשתוקק לתשובה שיש בה עומק ורעננות. **בדרך ההשלמה -** ההתקדמות והתיקון. **איל -** כוח.

הלכות תשובה

מבוא

הלכות לא שייכות רק לשבת ולמאכלות אסורות, אלא גם לתשובה. בחלק הראשון של משנה תורה, ספר ה'מדע', מרחיב הרמב"ם את המונח 'הלכה' לתחומים לא צפויים. החידוש של הרמב"ם הוא ש'הלכות' יש גם לחובות הלבבות ולא רק לחובות האיברים. יש הלכה שמורה מה לעשות, ויש גם הלכה שמורה מה לחשוב ומה להרגיש. דווקא להלכות המחשבה, נותן הרמב"ם את הבכורה בסדר המדויק של חיבורו, משנה תורה, שמקיף את התורה מקצה לקצה. הרמב"ם פותח בהלכות יסודי התורה, שבהן הוא מנסח גדרים מדויקים למצווה להאמין בה', וכולל גם חכמות חול ואת ידיעת הטבע כחובה הלכתית ראשונה במעלה. הוא ממשיך בהלכות דעות, שבהן הוא קובע את דרך תיקון המידות ועולם הנפש. לאחר הצבת היסודות, בהלכות המחשבה והלכות הרגש (המידות), מגיע תורם של תחומים הלכתיים מוכרים יותר, מצוות לימוד תורה ואיסור עבודה זרה המתייחסים אף הם לתחום הדעת. לבסוף חותם הרמב"ם בהלכות תשובה, דבר ששייך לתחום הנפש והרגשות.

את המבנה של 'הלכות תשובה' ניתן לחלק לחמישה חלקים:

א. התשובה (א-ד).

ב. הבחירה (ה-ו).

ג. נחיצות התשובה ומעלתה (ז).

ד. השכר והעונש (ח-ט).

ה. עבודה מאהבה (י).

כבר במבט ראשון ניתן לראות שעיקרון של 'הלכות תשובה' אינו מעשי אלא מחשבתי ורגשי. התשובה אף איננה מצומצמת רק לתיקון המצב של אחר החטא אלא מתייחסת למכלול עבודת ה' של האדם. בהלכות אלו חותם הרמב"ם את משנתו הרוחנית הבאה לידי ביטוי באופן תמציתי בחיבורו ההלכתי.

לקבלת הסבר אודות הנוסח והביאור מאת 'מפעל משנה

תורה' ניתן לשלוח מייל ל: emunadaf@gmail.com

לעילוי נשמת

עלם החמודות

הראל בן דניאל ודורית

נקטף בדמי ימיו

בו' בניסן התשנ"ז

נולד בד' באלול התשמ"ג

מואר בשחוק ושמחת נעורים

ת.נ.צ.ב.ה.

ביאורים

משמם של "הלכות תשובה" אנו למדים שהרמב"ם הולך לעסוק בהלכותיה של מצוות התשובה, אך בהלכה א' כותב הרמב"ם שדווקא ה'יודי' זה מצוות עשה ולא התשובה. והדבר מתמיה - איך ייתכן שהיודי הוא מצווה ואילו התשובה איננה מצווה?! נראה שהרמב"ם רוצה ללמדנו יסוד גדול - אי אפשר לעולם ללא תשובה. הרמב"ם במורה נבוכים אומר שהיכולת לשוב בתשובה ולתקן את מעשינו היא יסוד גדול בעבודת ה', שהרי לולא יכולנו לשוב בתשובה היינו שוקעים בחטאינו ללא יכולת להתרומם, מכיוון שאין שום תקווה ותיקון. לכן אין זו מצווה נקודתית אלא היסוד לכל התורה והמצוות. אמירת היודי, לעומת זאת, היא פעולה מעשית שמבטאת את התהליך הפנימי שהאדם עבר. זו מצווה מוגדרת וברורה.

האדם צריך לבטא את התהליך הפנימי דווקא בדיבור מכיוון שמהותו של האדם היא עצם היכולת שלו לדבר. בפי תרגום אונקלוס (בראשית ב' 2) קרוי האדם 'רוח ממללא' - רוח מדברת. הדיבור הוא המקשר בין עולם המחשבה לבין עולם המעשה, ולכן התהליך הפנימי חייב להתגלות על ידי הדיבור.

ביודי אנו מפרטים את חלקי התשובה; אנו אומרים במפורש במה חטאנו, אנו עוזבים את החטא, מתחרטים על העבר ומקבלים לעתיד. התהליך התשובה האינטימי שעשינו בינינו לבין עצמנו לא נשאר בפנים אלא מוגדר ומפורש על ידינו. התהליך זה הוא העיקר. היודי הוא רק הביטוי לכך. לכן אין שום משמעות ליודי שנעשה ללא תשובה. גם אם אדם מביא קורבן, משלם על הנזק שעשה לחברו ומבקש ממנו מחילה, אין הדבר מספיק. הוא צריך לעבור תהליך פנימי של תיקון.

התשובה היא תהליך אישי. אין אדם אחר יכול לעשות בשבילי תשובה ולהתוודות במקומי. אם כן, איך הרמב"ם אומר שהכהן הגדול יכול להתוודות בשביל עם ישראל? אין זאת אלא שכל עם ישראל והכהן הגדול הם אישיות אחת. הכהן הגדול, שכל עם ישראל מונחים על ליבו, בחושן, ערב למצב הרוחני של האומה, ולכן אם יש קלקול הוא לוקח אחריות. זו הסיבה לכך שהוא יכול להתוודות על כולנו.

הרחבות

• מצות התשובה

מצות עשה אחת, והיא שישב החוטא מחטאו לפני יי ויתודה. המהות שנתן הרמב"ם להלכות תשובה אנו למדים שיש מצוות עשה מהתורה לעשות תשובה על העבירות. כך גם כותב הרמב"ם בפירושו לתורה "אבל המצווה הזאת' על התשובה הנזכרת... מצווה שיצווה אותנו לעשות כן" (דברים ל' יא).

אולם בהלכות עצמן, הרמב"ם אינו כותב שיש מצווה בתשובה - אלא בוודי (דהיינו, שכאשר האדם יעשה תשובה, למרות שאינו מצווה בכך, יעשה זאת בדרך של יודי ובכך יקיים את המצווה). כך מדייקים ה"מנחת חינוך" [מצווה חסד] והרב קוק זצ"ל [משפט כהן קח], שאכן אין מצוות תשובה לפי הרמב"ם. אך עיין בדברי הרב סולובייצ'יק [על התשובה עמ' 37,44-45] שחולק וסובר שיש מצווה בתשובה.

שאלות לדין

א. לפי דברי הרמב"ם, מהי מצוות התשובה?

ב. מדוע כל כך חשוב והכרחי שהאדם יתוודה על חטאיו?

לעילוי נשמת הראל בן דניאל ז"ל

עושיהם פורק עול, כחילול שבת ועבודה זרה" (שם). **נחמתי** - אני מתחרט. **בשתי** - אני מתבייש על שחטאתי. **בעלי חטאות ואשמות** - החייבים להביא קרבן חטאת או אשם על העברה שעשו. **מחיבי מיתות בית דין** - מי שנידון למוות על חטאו, "אומרין לו: התוודה! שכן דרך כל המומתין מתדין. וכל המתוודה - יש לו חלק לעולם הבא. אם אינו יודע להתוודות - אומרין לו: אמור 'היה מיתתי כפרה על כל עוונותי' (סנהדרין יג, 5א). **ומחיבי מלקות** - מי שנידון ללקות מלקות ארבעים. **בלקיתו** - בקבלת המלקות. **חובל בחבירו** - מכה את חברו או פוצע אותו. **עד שיתודה וישוב** - מפני שפגיעתו בחברו יש בה גם חטא כלפי שמיים. **מכל חטאת האדם** - עברות שבינו לבין אדם אחר (במדבר רבה ח, 7). **שעיר** - הזכר בעזים כשהוא בשנתו השנייה (מעשה הקרבנות א, 1ד). **המשפלתח** - לעזאזל, למדבר, ביום הכיפורים (ויקרא טו, 15). ואין הכוונה שהחטאים עוברים אל השעיר, אלא שהמעשה מעורר לתשובה ולהרחקת החטאים (מ"י, ג, 1; מו, 1; לתיאר שילוחו ראה עבודת יום הכיפורים, 2; ולטעם הדבר ראה ביאורינו שם ג, 1; 3). **על לשון כל ישראל** - בלשון כללית. "וכך הוא אומר: 'אנא ה', חטאו ועונו ופשעו לפניך עמך בית ישראל'" (שם ד, 6). **בין שהודע לו** - בין שנודע לו שעבר עברה. **כרת** - ראה להלן ח, א. **שבועת שוא** - שבועת הבל, כגון שבועה מיותרת או שבועה שאינו מסוגל לקיימה (שבועות א, 4-5). **הרי היא מן החמורות** - מפני שעוון זה "יש בו חילול השם המקודש, שהוא גדול מכל העוונות" (שם יב, 8).

הלכות תשובה

מצות עשה אחת, והיא שישב החוטא מחטאו לפני יי ויתודה. ובאור מצוה זו ועקריו הם הנגזרים עמהם בגללה בפירושים אלו.

פרק ראשון

הוודי והכפרה

חובת הוודי בתשובה

א כל המצוות שבתורה, בין עשה בין לא תעשה - אם עבר אדם על אחת מהן, בין בזדון בין בשגגה, פשיע עשה תשובה וישב מחטאו תיב להתוודות לפני האל ברוח הוא, שצאמר: "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעלה מעל ביי ואשמה הנפש היא, והתודה את חטאתם אשר עשו" (במדבר ה, 1-2) - זה יודי דברים. ויודי זה - מצות עשה.

א כיצד מתודה? אמר 'אנא יי, חטאתי, עויתי, פשעתי לפניך, ועשיתי כה וכה, והרי נחמתי' ובשתיים במעשי, ולעולם איני חוזר לדבר זה. זה הוא עקרו של יודי, וכל המורה להתוודות ולהאריך בענין זה - הרי זה משפח.

א וכן בעלי חטאות ואשמות, בעת שמביאין קרבנותיהן על שגגתן או על זדונן - אין מתפטר להן בקרבן עד שיעשו תשובה ויתודו וידי דברים, שצאמר: "והתודה אשר חטא עליה" (ויקרא ה, ח).

א וכן כל מחיבי מיתות בית דין ומחיבי מלקות - אין מתפטר להן במיתתן או בלקיתן עד שיעשו תשובה ויתודו. וכן החובל בחבירו או המזיק מזונו - אף על פי ששלם לו מה שהוא חייב לו, אין מתפטר לו עד שיתודה וישוב מלעשות כזה לעולם, שצאמר: "מכל חטאת האדם" (במדבר ה, 1).

שעיר המשתלח

ב שעיר המשתלח - לפי שהוא כפרה לכל ישראל, פהו גדול מתודה עליו על לשון כל ישראל, שצאמר: "והתודה עליו את כל עונת בני ישראל" (ויקרא טו, כא).

ב שעיר המשתלח מכפר על כל עברות שבתורה, הקלות והחמורות. בין שעבר בזדון בין שעבר בשגגה, בין שהודע לו בין שלא הודע לו - הכל מתפטר בפשעי המשתלח; והוא שעשה תשובה. אבל אם לא עשה תשובה - אין השעיר מכפר לו אלא על הקלות.

ב ומה הן הקלות ומה הן החמורות? החמורות הן העברות שחייבין עליהן מיתות בית דין או כרת; ושבעת שוא ושקר - אף על פי שאין בה כרת, הרי היא מן החמורות. ושאר מצוות לא תעשה ומצוות עשה שאין בהן כרת - הן הקלות.

תשובה - חזרה, שיבת האדם למהותו, הן למעשה טוב הן לדעה נכונה. מניין המצוות: לפני יי - ולא רק בין האדם לעצמו. **ועקריו** - יסודות האמונה. **הנגזרים עמה** - הנספחים לה. **בגללה** - עקרון הבחירה מאפשר את התשובה, ובעקבות התשובה השכר בא. ותכלית עבודת ה' אינה השכר אלא אהבת ה'. **שגגה** - אי ידיעת המציאות לאשורה, כגון שהיום שבת, או אי ידיעת האיסור לעשות מלאכה מסוימת בשבת, או אי ידיעת העונש, כגון אם הוא כרת או סקילה (שגגות א, 3; 4). **בשיעשה תשובה וישב מחטאו חייב להתוודות** - התשובה היא ההתנתקות מן החטא (מ"י, ג, 1; 2), והרעיון היסודי והכללי הוא שלא לעשות עוד עברות. הביטוי המעשי והפרטי לרעיון הכללי הזה הוא המצוה להתוודות. **להתוודות** - להודות על עשיית העברה ולהתנתק ממנה (מ"י, ג, 1). **למעול** - לבגוד. **וידי דברים** - ויודי בדיבור. ומרכיבי התשובה הם: עזיבת החטא, ויודי עליו, חרטה על העבר וקבלה לעתיד (להלן ב, 2). **לולי** מציאות התשובה בעולם, האדם היה מתיאש ואף חוטא יותר. התשובה מתקנת את האדם ומעלה אותו למקום גבוה יותר מן המקום שהיה בו לפני שחטא (מ"י, ג, 1). **חטאתי** - בשוגג. ומתחיל למנות את העברות מן הקלות אל החמורות (פח"מ כיפורים ד, 2). **עויתי** - במזיד. **פשעתי** - בכפירה ובמרד בה, "כפשעים הגדולים שנקרא